

Summary

Zamorska L. Socio-cultural dimension of law.

The article is devoted to the study of law as a sociocultural phenomenon and its characteristics in this dimension. This is determined by its normative basis, which confirms his social origin, determining the dynamics of its evolutionary development and regulatory content.

Key words: law, social nature of law, the normativity of law, social norm, law norm.

УДК: 340.131:330.8

Н. Б. АРАБАДЖИ

Наталія Борисівна Арабаджи, кандидат юридичних наук, доцент Міжнародного гуманітарного університету

ЕКОНОМІЧНА ЦІННІСТЬ ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ

Тенденції розвитку сучасної загальнотеоретичної юриспруденції демонструють зростання уваги до аксіологічної проблематики права та держави.

Багато теоретиків та філософів права зробили значний внесок в розвиток аксіологічної проблематики, наприклад: М. М. Алексєєв, С. С. Алексєєв, А. М. Бабенко, О. О. Бандура, В. А. Бачинін, К. В. Горобець, В. В. Дудченко, М. І. Козюбра, С. І. Максимов, О. С. Мельничук, О. А. Музика, В. С. Нерсесянц, Ю. М. Оборотов, А. І. Овчинніков, І. В. Патерило, А. В. Поляков, П. М. Рабінович, І. Л. Честнов та ін.

Правовий порядок, поза сумнівів, є тим феноменом, ціннісний вимір якого має розглядатися під особливим кутом зору. Це, пов'язано насамперед із необхідністю змістовного наповнення нових теорій правового порядку, які формуються у наш час, усе більше витісняючи наукові розробки, в яких він розумівся з позицій застарілої, здебільшого позитивістської методології, що прив'язувала правовий порядок до концепту законності. Звичайно, правовий порядок має більш потужний аксіологічний потенціал, який, на жаль, незважаючи на розвиненість та розгалуженість загальнотеоретичної юриспруденції, не потрапляє в поле зору теоретиків та філософів права.

Отже, у контексті поповнення наукової прогалини при дослідженні економічної цінності правового порядку принциповим є досягнення наступних цілей:

- визначити змістовну наповненість правового порядку;
- виявити аксіологічні мотиви правового порядку;
- продемонструвати економічну цінність правового порядку.

Сучасна правова аксіологія, вирішуючи питання про цінність правової сфери, їх структуру, ознаки, розвиток, рух в процесі становлення суспільства, позитивацію та нормування, ієрархізацію й центрування, враховує два найбільш загальних посилення і стосується того, що при аналізі аксіологічних проблем виходять з судження, що ті чи інші правові явища можуть розглядатися у двох вимірах: як такі, що мають власну цінність та такі, що мають інструментальну цінність.

У контексті дослідження цінності правового порядку необхідно визнати, що виявлення його власної та інструментальної цінності не може відбуватися одночасно, оскільки при цьому виходять з абсолютно різних методологічних та гносеологічних позицій.

Фактично, визначити власну цінність того чи іншого явища означає показати його значущість порівняно з іншими явищами. Саме тому в юриспруденції власна цінність права виражається за допомогою таких понять, як правові цінності та цінності права. В рамках права існує значна кількість цінностей, які формуються, розвиваються та інституціалізуються, або ж, навпаки, втрачають свою актуальність та перестають сприйматися як цінності, відходять на другий план суспільного життя. Власна цінність будь-якого правового явища, таким чином, полягає у тому, що визначається його змістовна наповненість, ступінь відповідності такої наповненості прийнятним уявленням про належне. При цьому необхідно виявити, яке місце займає таке правове явище в ієрархії цінностей правової сфери.

При виявленні специфіки власної цінності правового порядку необхідно передусім визначитися з його віднесенням до того чи іншого типу цінностей правової сфери. Слід також підкреслити, що традиційно в рамках правової аксіології виділяють два типи цінностей: правові цінності – тобто ті цінності, що лежать в основі права та є за своєю природою явищами правового походження, та цінності права – ті об'єкти, щодо яких право виконує свої загальносоціальні та спеціально-юридичні функції, тобто ті явища, які забезпечуються і охороняються за допомогою права.

Показово, що правовий порядок найчастіше розглядають у контексті саме правових цінностей, тим самим підкреслюючи винятковий статус цього феномена. На користь такої позиції свідчить і те, що право за своєю природою є ціннісно-нормативною системою порядку, а тому саме явище порядку, як правило, лежить

в основі будь-якого права. Отже, це дає змогу стверджувати, що правовий порядок є саме тією правовою цінністю, яка значною мірою визначає цінність самого права.

Правовий порядок розкриває свою власну цінність у багатьох сферах – в правовій, політичній, соціальній, а також і в економічній, оскільки правовий порядок є цінністю для економічного порядку, а тому власну цінність правового порядку видається за можливим представити в **економічній площині**.

Слід зазначити: незважаючи на той факт, що ніхто із сучасних дослідників не ставить під сумнів цінність правового порядку, практично відсутні будь-які напруги та елементарні розробки аксіологічного виміру правового порядку саме з точки зору його внутрішньої значимості, а не функціональності. А тому варто звернутися до інтерпретації категорії правової цінності щодо феномена правового порядку.

Правовий порядок, розглянутий в **економічному аспекті**, виявляє свою цінність у декількох явищах та процесах. Його, безумовно, складно назвати явищем економічного характеру, оскільки сам по собі термін, скажімо, «економічний порядок» в економічній науці не використовують. Тим не менш, правовий порядок виступає економічним благом, оскільки є передумовою ефективного функціонування відносин власності, виробництва матеріальних цінностей, обміну товарами, задоволення матеріальних потреб тощо.

Правовий порядок, сприйнятий відповідно до підходів, властивих економічній науці, постає як «правовий капітал» суспільства¹, бо саме в ньому накопичується весь позитивний результат діяльності людей і спільнот у правовій сфері, результат тих невід’ємних рис особистості, завдяки яким вона виявляє свою здатність до життєдіяльності на засадах права, розуміння цінності прав і обов’язків, поваги до інтересів інших учасників правового життя та активної позиції щодо захисту порушеного права та прав інших осіб. Звідси, чим більш впорядкованим і розвиненим буде правовий порядок, тим більшою мірою він буде цінним як такий стан урегульованості суспільних відносин, у якому виявляються важливі для особистості права, свободи та інтереси в контексті не лише діяльності держави, а й соціальних спільнот та громадянського суспільства, що дає змогу кожній людині успішно реалізовувати свої економічні права та можливості відповідно до власних інтересів.

Для аналогії правового порядку з капіталом є кілька суто методологічних підстав. Як одна з ключових правових цінностей, правовий порядок може втілюватися та бути присутнім у так би мовити знятому вигляді, в усіх інших цінностях правової сфери, з якими стикається людина в процесі свого суспільного життя. Така думка наводить на аналогію з розсудами П. Бурдьє про соціальні капітали, які він розуміє у більш широкому, відмінному від економічної науки контексті. Соціолог намагається побудувати «загальну теорію економіки практик... відмовившись від дихотомії економічного та неекономічного, яка заважає розглядати науку про економічні практики як окремий випадок науки, здатної трактувати всі практики»², тому він пропонує розширити Марксове поняття капіталу, узагальнюючи його, розкрити всі форми його прояву: «... загальна економічна наука практики повинна розглянути і зрозуміти капітал і прибуток у всіх їхніх формах прояву, виявивши закони, за якими різні види капіталу трансформуються один в одного»³.

Саме введення в науковий обіг нових видів капіталу, тобто виведення самого цього поняття за межі економіки, допомагає французькому соціологу розвинути оригінальну теорію. П. Бурдьє виділяє три основних види капіталу: економічний, соціальний та культурний. Кожен із них має цілу низку форм, а усі вони разом утворюють символічний капітал – це форма, якої набувають різні види капіталу, що дає їм змогу сприйматися та визнаватися як легітимні. П. Бурдьє аналізує основні типи капіталу в трьох аспектах: 1) можливість та ступінь конвертованості; 2) ризики втрати та можливості компенсації; 3) способи їх набуття (див. табл. 1).

Таблиця 1. Капітал та його форми

Тип капіталу	Форма капіталу	Конвертованість	Ризик втрати	Спосіб набуття
Економічний	Гроші	Висока	Легко втрачається та легко компенсується	Бізнес
Соціальний	Комунікації	Середня	Інертний капітал, повільно втрачається та повільно компенсується	Соціальні зв’язки
Культурний	Знання	Низька	Не втрачається, компенсації не підлягає	Освіта

Можна припустити, що правовий порядок перебуває у просторі двох капіталів – економічного та соціального, причому з очевидним домінуванням останнього. Характерно, що взаємна конвертація цих типів капіталів можлива за умов диференціації соціальних ролей. Це означає, що правовий порядок та економічний порядок, незважаючи на тісний взаємозв’язок та неможливість розрізненого існування, лише тоді можуть взаємодіяти, коли будуть символічно та просторово відокремлені один від одного.

Соціальний та економічний капітали, що мають різний рівень конвертованості, компенсування та набуття, утворюють такий простір буття правового порядку, де він одночасно виявляє декілька граней своєї цінності. По-перше, економічна цінність правового порядку демонструє себе в тенденціях економізації права. І якщо до певного часу економізація права відбувалася здебільшого в контексті міжнародної торгівлі (на рівні *lex mercatoria*), то починаючи з другої половини ХХ ст. саме економічні мотиви стали основою для створення однієї з найскладніших інтегративних правових систем сучасності – права Європейського Союзу. Фактично, на прикладі цієї організації очевидно, наскільки тісно правовий та економічний порядки взаємо-

діють на інтегративному рівні, де знімаються внутрішні кон'юнктурні параметри ринку: задоволення економічних інтересів держав-членів Європейського економічного співтовариства вивело на необхідність створення саме правового порядку, з особливими інституційними та функціональними структурами, системою нормативів та цінностей, принципів і джерел, судів та нормотворчих органів.

Однак ціннісний взаємовплив правового та економічного порядків відбувається як на інтегративному, так і міжнародному рівні. Більше того, у науці міжнародного права використовується не лише поняття «міжнародне економічне право», а й «міжнародний економічний правопорядок», що розуміється як система правових відносин, принципів та нормативів, що відображають парадигму взаємодії держав в економічній сфері⁴.

На міжнародний економічний правопорядок істотно впливають такі обставини:

а) у господарських зв'язках між національними економіками постійно протистоять дві тенденції – лібералізація і протекціонізм. Лібералізація – це усунення обмежень у міжнародних економічних відносинах. У даний час в рамках Всесвітньої торгової організації (далі – ВТО) здійснюється скоординоване на багатосторонній основі зниження митних тарифів з метою їх повної ліквідації, а також усунення нетарифних заходів регулювання. Протекціонізм – це застосування методів забезпечення національної економіки від іноземної конкуренції, використання тарифних і нетарифних заходів для захисту внутрішнього ринку;

б) на правове положення тієї чи іншої держави в системі міжнародного економічного правопорядку впливає ступінь впливу держави на економіку – економічна функція держави. Такий вплив може здійснюватися в діапазоні від безпосередньої участі в господарській діяльності до різного рівня державного регулювання економіки⁵.

Можна сперечатися як із розумінням міжнародного економічного правопорядку, так і з його змістовним наповненням та специфічними рисами, проте головна думка спеціалістів з міжнародного права полягає у тому, що право та економіка є двома нерозривними сферами функціонування держав. При цьому правовий порядок – інтегративний чи міжнародний – є умовою та гарантією економічного порядку.

Незважаючи на брак системних досліджень не лише ціннісних аспектів, а й взагалі соціальних взаємодій правового та економічного порядків на теренах вітчизняної науки, ця тематика широко висвітлювалася та висвітлюється в європейських і американських правничих та економічних студіях. Більше того, аналіз наукової літератури дає змогу стверджувати, що західна парадигма виробила навіть комплексну дослідницьку програму дослідження економічної зумовленості права та правової причинності економіки – *Economics of Law* – економіка права, або економічний аналіз права⁶.

Аналіз уже перших робіт у галузі економіки права (кінець 60-х – початок 70 років ХХ ст.) дає змогу стверджувати про інтерес як економістів, так і правознавців до характеристик спільної ціннісної структури права та економіки. Серед найбільш знакових робіт, в яких знайшла своє висвітлення ця проблематика, варто назвати дослідження Г. Беккера «Злочин і покарання: економічний підхід»⁷, Ф. А. Хайєка «Право, законодавство і свобода»⁸, Р. Познера «Економіка правосуддя»⁹, «Проблеми юриспруденції»¹⁰, «Економічний аналіз права»¹¹. Значний інтерес у цьому контексті також представляють дослідження Р. Мелоя «Право і ринкова економіка: реінтерпретація цінностей права та економіки»¹², Н. Меркюро «Економіка і право: альтернативні економічні підходи до правових проблем»¹³ тощо.

Проблема інтерпретації економічної цінності правового порядку для представників західної наукової думки висловлена у концепції Ф. А. Хайєка, відповідно до якої право одночасно виступає фреймом соціального порядку та інструментом держави. Таким чином, правовий порядок відіграє подвійну роль: він забезпечує очікування поведінки економічних агентів та примус для правових зобов'язань.

Вихідний пункт для епістемології Ф. А. Хайєка полягає в тому, що знання та інформації є дисперсними. А тому індивідуальні агенти мають обмежений доступ до інформації в цілому у зв'язку з комплексом безлічі соціальних відносин. Спонтанний правовий порядок ґрунтується на ідеї вільної індивідуальної дії. Разом із тим дії агентів обмежені так званими «абстрактними правилами поведінки» – правовим порядком соціального рівня. Ці правила стосуються правового регулювання і еволюціонують в загальному еволюційному процесі. Ф. А. Хайєк виділяє відмінності між правилами поведінки, ідентифікованими як номос, і цілеорієнтаційними правилами, що виробляються в процесі законотворчості. Виходячи з цієї концепції, існують два типи правового порядку – космос і таксис. Космос відповідає спонтанному порядку, характерному для великого товариства з плюралістичною системою цінностей і форм соціального й індивідуального життя, у той час як таксис – правовий порядок цілеорієнтаційної держави¹⁴.

Взаємодія між цими двома правовими порядками і відповідним їм двома типами правил – центральна тема для Ф. А. Хайєка. Він відносить номос до норм приватного права і, відповідно, таксис – до норм публічного права. Згідно з концепцією Хайєка номос і таксис не слід змішувати, вони повинні бути розділені, тому що існує реальна загроза домінування публічного права над приватним. Це, однак, складно примирити із сучасною структурою суспільства, в якому норми публічного і приватного права переплетені. Інша проблема теорії Ф. А. Хайєка пов'язана з джерелами і сутністю правил поведінки. Ці правила дуже близькі до того, що прийнято називати звичаєвим правом. Насправді на них завжди впливало публічне право, але Ф. А. Хайєк відносить номос скоріше до ідеальної моделі, ніж до історично зумовленого та існуючого в реальності правового порядку. Для нього правила звичайної поведінки можуть бути ідентифіковані як три фундаментальні права, визначені Д. Хьюмом: стабільність власності, її перехід за згодою та виконання зобов'язань¹⁵.

Саме ці три принципи: стабільність власності, її перехід за згодою та виконання зобов'язань можна вважати ключовою парадигмою ціннісної взаємодії правового й економічного порядків, в яких виявляються їх спільна аксіологічна платформа та цілісна телеологічна спрямованість.

Відображенням економічної цінності правового порядку можна вважати положення ст. 5 Господарського кодексу України, в якій розкривається сутність та складові господарського правового порядку України. Зокрема, у ч. 1 ст. 5 стверджується, що «правовий господарський порядок в Україні формується на основі оптимального поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів, виходячи з конституційної вимоги відповідальності держави перед людиною за свою діяльність та визначення України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави»¹⁶. Такий синтез економіки та права в розумінні господарського правового порядку підтверджує не лише теоретичні напрацювання Ф. А. Хайєка, а й показує, що правовий порядок в економічному вимірі становить одну з ключових цінностей, оскільки утворює міцну основу для господарювання, що розкрито в ч. 2 ст. 5 Кодексу.

¹ Крижанівський А. Ф. Аксіологія правопорядку / А. Ф. Крижанівський // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – Одеса : Юрид. л-ра, 2008. – Вип. 40. – 270 с. – С. 104.

² Бурдьє П. Практический смысл / Пьер Бурдьє ; пер. с фр. : А. Т. Бикбов, К. Д. Вознесенская, С. Н. Зенкин, Н. А. Шматко ; отв. ред. пер. и послесл. Н. А. Шматко. – СПб. : Алетейя, 2001. – 562 с. – С. 238.

³ Bourdieu P. The Forms of Capital / Pierre Bourdieu // Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education ; Ed. by J. G. Richardson. – N.-Y. : Greenwood, 1986. – 188 p. – P. 135.

⁴ Шумилов В. М. Международное публичное экономическое право : учеб. пособ. / В. М. Шумилов. – М. : НИМП, 2001. – 288 с. – С. 112.

⁵ Тюрина Н. Е. Международный правопорядок (современные аспекты совершенствования и преобразования) : моногр. / Н. Е. Тюрина. – Казань : Изд-во Казанского ун-та, 1991. – С. 98.

⁶ Удовика Л. Г. Трансформація правової системи в умовах глобалізації: антропологічний вимір : моногр. / Л. Г. Удовика. – Х. : Право, 2011. – 552 с. – С. 362.

⁷ Becker G. S. Crime and Punishment: An Economic Approach / Gary S. Becker : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.wv.uni-magdeburg.de/bizecon/material/becker.1968.pdf>

⁸ Хайєк Ф. Право, законодательство и свобода / Фридрих фон Хайєк ; пер. с англ. Б. Пинскер, А. Кустарев. – М. : ИРИСЭН, 2006. – 648 с.

⁹ Posner R. A. The Economics of Justice / R. A. Posner. – Cambridge, Massachusetts : Harvard University Press, 1983. – 415 p.

¹⁰ Posner R. A. The Problems of Jurisprudence / Richard A. Posner. – Cambridge, Massachusetts : Harvard University Press, 1990. – 485 p.

¹¹ Posner R. A. Economic Analysis of Law / Richard A. Posner. – Boston : Little, Brown, 1972. – 415 p.

¹² Malloy R. P. Law and Market Economy. Reinterpreting the Values of Law and Economics / Robin Paul Malloy. – Cambridge : Cambridge University Press, 2000. – 179 p.

¹³ Law and Economics: Alternative Economic Approaches to Legal and Regulatory Issues / Ed. : Margaret Oppenheimer and Nicholas Mercuro ; forward by Warren J. Samuels. – New York : M. E. Sharpe, 2005. – 448 p.

¹⁴ Касьянов В. В. Социология права : учеб. пособ. / В. В. Касьянов, В. Н. Нечипуренко. – Ростов-н/Д. : Феникс, 2001. – 480 с. – С. 187–190.

¹⁵ Междисциплинарные исследования в юриспруденции : литературный обзор / сост. : А. М. Минькова. – Ростов-н/Д. : Южный федеральный университет, 2007 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rudocs.exdat.com/docs/index-72187.html>

¹⁶ Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р., у редакції від 3 лютого 2013 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, № 19–20, № 21–22. – Ст. 5.

Резюме

Арабаджи Н. Б. Економічна цінність правового порядку.

Стаття присвячена виявленню економічної цінності сучасного правопорядку. З економічних позицій правовий порядок постає як надійний фундамент економічної діяльності в межах держави, що дає підстави розглядати його як правовий капітал суспільства.

Ключові слова: правовий порядок, економічна цінність, правовий капітал.

Резюме

Арабаджи Н. Б. Экономическая ценность правового порядка.

Статья посвящена выявлению экономической ценности современного правопорядка. С экономических позиций правовой порядок выступает как надежный фундамент экономической деятельности в пределах государства, что дает основания рассматривать его как правовой капитал общества.

Ключевые слова: правовой порядок, экономическая ценность, правовой капитал.

Summary

Arabaji N. Economic value of legal order.

The article is devoted to research an economic value of contemporary legal order. From economic position legal order steps like effective foundation of economic activities of legal state. So, according this idea legal order is considered as legal capital of society.

Key words: legal order, economic value, legal capital.